

LOCALITATEA Turda este bine cunoscută în literatura arheologică¹, prin numeroasele descoperiri fortuite aparținând în special epocii romane, făcute aici în decursul secolelor cu ocazia diferitelor lucrări de construcții, canalizări, lucrări agricole etc. Mulțimea și varietatea descoperirilor arheologice își găsesc explicația în faptul că actualul oraș Turda s-a suprapus peste ruinele orașului roman Potaissa unul dintre cele mai mari centre civile și militare ale Daciei romane². Sub clădirile orașului și pe dealurile din imediata lui apropiere, pe baza descoperirilor întâmplătoare, s-au putut stabili locul castrului, clădirile din jurul lui, cimitire, drumuri etc. O parte a materialelor arheologice provenite de aici au intrat în diferite colecții publice sau particulare din țară și străinătate iar o altă parte, poate cea mai mare, s-a pierdut. Pentru a ne putea da seama de bogăția și valoarea documentară a descoperirilor, este ilustrativă cifra de 200 inscripții cunoscute pînă acum la Potaissa fără a mai aminti numeroasele monumente arhitectonice, sculpturale, piese cu întrebuințare practică, obiecte de lux, cărămizi, monede etc. Toate acestea atestă incontestabil o deosebită dezvoltare economică a orașului în epoca romană. Cu părere de rău însă trebuie să spunem că abia o mică parte a acestor descoperiri a fost observată de către specialiști și că la Turda pînă acum nu s-a făcut nici o săpătură sistematică, iar majoritatea obiectelor antice au alimentat comerțul de antichități. Toate acestea învederează lipsa oricărei griji față de antichități a autorităților burgheze. Pentru a împiedica distrugerea pe mai departe a monumentelor și înstrăinarea obiectelor arheologice s-a creat la Turda în 1950 un muzeu raional, iar în anul 1958 s-au început săpăturile arheologice sistematice.

În planul primei campanii de săpături a fost inclusă începerea cercetării castrului legiunii a V-a Macedonica de pe Dealul Cetății. Aducerea acestei legiuni la Potaissa³ a marcat în viața orașului un eveniment cu repercusiuni deosebite asupra dezvoltării sale ulterioare.

Dealul cetății este un platou dominant, situat la sud-vest de oraș, cuprins între valea Sindului și a Rachișului, afluenți ai Arieșului. Platoul este acum accesibil săpăturilor arheologice lipsind deocamdată orice clădire, terenul servind agriculturii (fig. 1). Pe suprafața platoului, mai ales în lunile fără vegetație,

* Colectivul a fost alcătuit din I. H. Crișan, responsabil, I. Țigăra, N. Vlăsa și M. Pop.

¹ Bogata bibliografie privind această localitate este adunată în articolul Turda din *Repertoriul arheologic al României*, lucrare colectivă în manuscris la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Filiala Cluj.

² Vezi C. Daicoviciu articolul Potaissa, în RE, XXII, 1014—1020.

³ Data la care a fost adusă în Dacia Leg. V Macedonica nu se poate preciza cu exactitate. S-a propus 166—167 sau 168—169, vezi: Ritterling, articolul. Legio, în RE, XII, 1579; C. Daicoviciu, op. cit., A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *DissPann.*, ser. I, nr. 12, 1944, p. 40; Szilágyi János, *A daciai erődrendszér helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, în *DissPann.*, ser. II, nr. 21, p. 35.

se poate vedea încă destul de bine conturul castrului aproape pe întreg perimetrul.

Săpăturile au început în ziua de 9 iunie 1958 și au ținut pînă la 12 iulie.

S-a procedat la ridicarea topografică a planului castrului¹ (fig. 2) constatăndu-se că a avut forma unui patrulater neregulat, ale cărui laturi măsoară: cea de sud 562 m, cea de nord 575 m, iar cea de vest și est cîte 410 m însumînd o suprafață de 229 389,7 m². Direcția de orientare a laturilor lungi este NV-SE. Dimensiunile castrului au mai fost măsurate în secolul trecut, aproximativ pe la 1870, de K. Torma care le dă astfel²: latura de sud 569 m, cea de nord 573 m, de est 383 m, de vest 376 m, deci o suprafață de 216 980 m². Așadar dimensiunile stabilite de K. Torma sînt aproape aceleași cu cele stabilite de noi. Ar fi posibil

Fig. 1. Vedere generală a platoului pe care se găsește castrul Leg. V Macedonica.

ca măsurătorile lui Torma să fie mai precise dat fiind faptul că la data cînd el a făcut măsurătorile, conturul castrului era mai bine vizibil. Dar și într-un caz și în altul măsurătorile au fost făcute la suprafață fără să se fi săpat zidul de incintă. Dimensiunile exacte vor putea fi stabilite doar după ce se vor secționa sau dezveli toate laturile castrului și vor fi degajate bastioanele de colțuri.

Pe suprafața aproape plană a castrului se mai văd astăzi cîteva ridicări care marchează clădiri din interiorul lui. Locul porților nu se mai poate distinge, deși ele au stat multe secole în picioare. Umanistul Stephanus Zamosius (Szamosközy) la 1593 și 1604³ descrie fidel poarta de pe latura de nord prevăzută în vîrf cu o statuie. Poarta a mai stat în picioare încă o jumătate de veac prăbușindu-se la 1657. Poarta de est s-a menținut pînă la 1712. În prima jumătate a secolului al XIX-lea se mai vedeau clar amplasamentele celor patru porți care astăzi nu se mai pot distinge.

Săpăturile noastre s-au limitat doar la colțul de sud-est al castrului, teren care trebuie să fie cît mai urgent cercetat, urmînd ca aici să se construiască case de locuit.

S-au trasat trei secțiuni A, B, C și s-a urmărit conturul bastionului de colț.

Secțiunea A (fig. 2 și 3), măsurînd 120 m lungime și 1,20 m lățime, a fost trasată perpendicular pe latura de est a castrului și paralel cu cea sudică în apropierea colțului sud-estic, avînd scopul de a lămuri fortificația acestei laturi. La extremitatea de est a secțiunii s-a dat peste șanțul de apărare al castrului, săpat în formă de pilnie (fig. 4), care măsoară la gură 12 m lățime iar în adîncime 2,30—2,50 m. Fundul șanțului este ușor rotunjit. Atît în fundul șanțului cît și pe latura dinspre zid (spre interior) s-au găsit blocuri mari de calcar, fragmente de

¹ Lucrarea a fost executată de Catedra de topografie a Universității V. Babeș din Cluj, sub conducerea conf. Alexandru Săndulache.

² Cf. Orbán Balázs, *Torda város és környéke*,

Budapest, 1889, p. 42.

³ Stephanus Zamosius (Szamosközy), in *Monumenta Hungariae historica*, XXX, 1880, p. 277.

figle și mult mortar. Linia mortarului indică de fapt taluzurile antice ale șanțului, care, ulterior, s-a umplut cu pământ negru de aceeași culoare și compoziție cu solul vegetal actual. Icul șanțului a fost săpat într-un strat de argilă gălbuie cu concrețiuni calcaroase, foarte compact, care se sparge greu cu tîrnăcopul. Al doilea element înaintînd spre interiorul castrului este *berma* zidului care a măsurat aproximativ 2 m lățime. Acum ea este deteriorată de cei care au demolat zidul și este acoperită cu sfărîmături de piatră și mortar. Urmează apoi *zidul de incintă* al castrului care a fost aproape complet scos, probabil în secolul XVIII—XIX, cînd castrul legiunii a V-a Macedonica a devenit o carieră de piatră gata fasonată pentru populația Turzii. Această acțiune de distrugere își ajunge apogeul pe la începutul secolului XIX, în urma ei scoțîndu-se și zidul de incintă, care forma latura de est a castrului. Din zid se mai păstrează doar partea inferioară a temeliei, care măsoară 2 m lățime și circa 20—50 cm înălțime

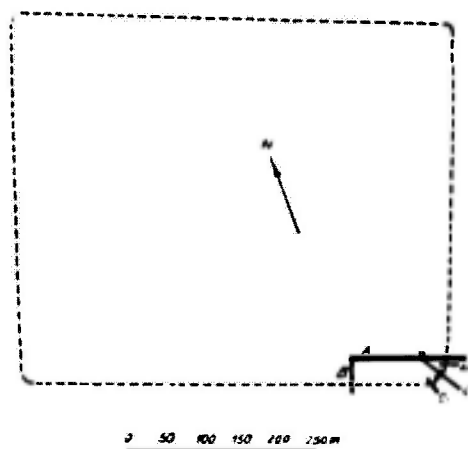

Fig. 2. — Planul castrului.

Fig. 3. — Secțiunea A de pe latura de est a castrului.

(fig. 4), alcătuită fiind din bucăți de piatră de calcar și piatră de râu legată cu mortar și lut galben. Pe locul zidului propriu-zis nu mai întîlnim azi decît un strat compact de dărîmături, alcătuit în cea mai mare parte din mortar. Imediat în spatele zidului urmează *aggerul* alcătuit din pământ negru amestecat cu un pământ brun-roșcat, foarte bine tasat, avînd o deosebită consistență. Cea mai mare parte a *aggerului* a fost nivelată cu ocazia lucrărilor agricole de-a lungul secolelor. Astăzi se mai păstrează doar baza lui, măsurînd în lățime 5—6 m, iar în înălțime 1,50—1,75 m. O dată cu partea superioară a *aggerului* a dispărut și *drumul de rond*. Deasupra *aggerului* sau în interiorul lui nu se găsește nici un fel de dărîmătură: în schimb acestea abundă în imediata lui apropiere, alcătuiind un strat a cărui grosime ajunge pînă la 1 m. Sub aceste dărîmături, la baza *aggerului* și puțin chiar intrat în el s-a dat peste un drum pavat cu piatră de râu și de calcar cu ușoară arcuire centrală care este fără îndoială *via sagularis* măsurînd 3,50—4 m lățime. Stratul de dărîmături, în care s-au găsit multe fragmente de figle și cărămizi printre care unele cu stampilă, continuă, îngustîndu-se treptat, spre interiorul castrului.

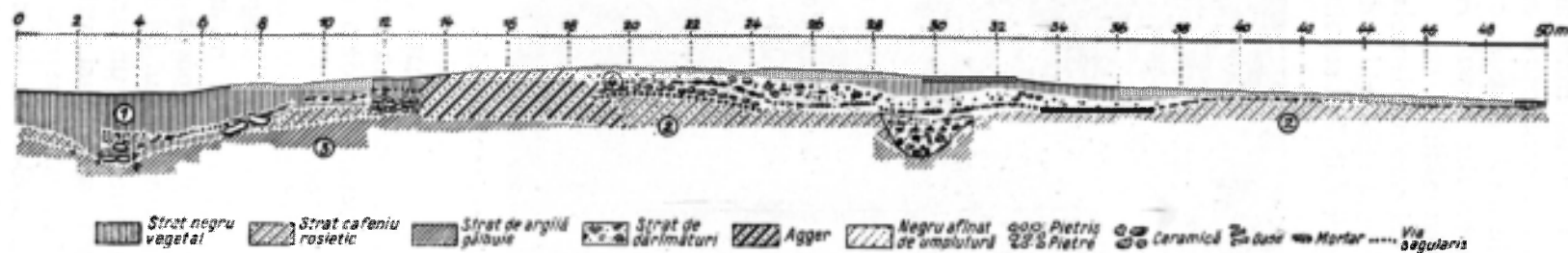

Fig. 4. — Profilul secțiunii A.

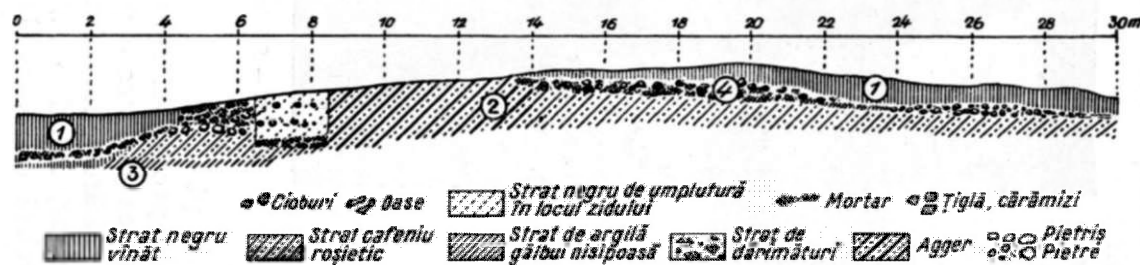

Fig. 5. — Profilul secțiunii B de pe latura de sud.

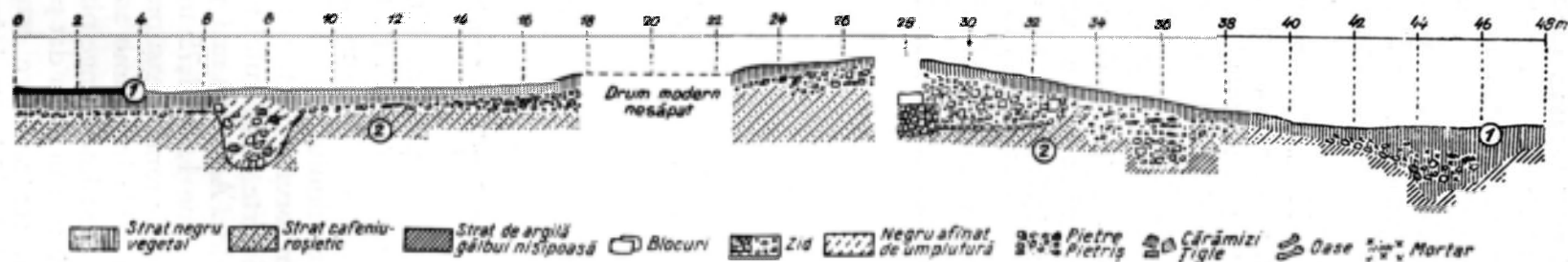

Fig. 6. — Profilul secțiunii C.

La 15 m spre interior de zidul de incintă și la 4 m de via sagularis, s-a dat peste o groapă de formă ovală, măsurind 4,5 m la gură, 0,80 m la fund și 2,50 m adâncime. Groapa este umplută cu pământ negru afinat, cenușă, cărbuni, pietre, oase de animale, țigle și foarte multe fragmente ceramice. Această groapă era

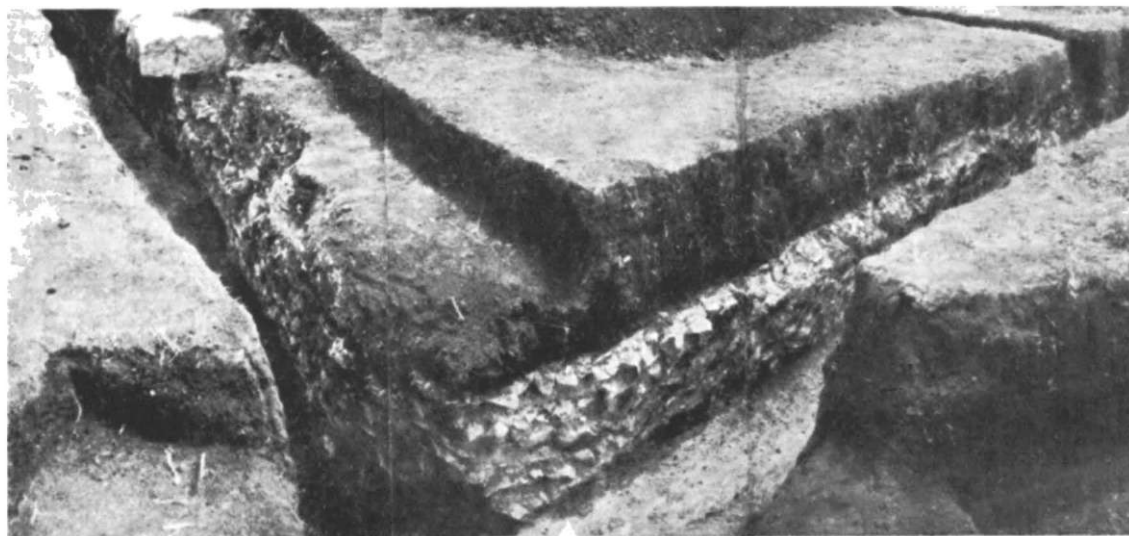

Fig. 7. Bastionul din colțul de sud-est al castrului.

umplută atunci cînd castrul a fost părăsit și cînd s-a început dărîmarea zidurilor, fapt dovedit prin stratul compact de dărîmături cu mult mortar care se găsește deasupra gropii, fără să fie întrerupt sau să pătrundă în ea. Groapa aparține, fără îndoială, epocii romane, fapt dovedit de totalitatea inventarului descoperit în ea.

Deocamdată nu putem preciza rostul acestei gropi și neavînd nici un indiciu sigur, orice presupunere ni se pare de prisos. Urmează ca viitoarele cercetări să lămurească rostul ei.

În interiorul castrului stratul de dărîmături se îngustează ajungînd la 0,01 m grosime, fiind alcătuit din piatră, mortar, fragmente de țigle și cărămizi și din puține fragmente ceramice. Nu s-a dat peste nici o construcție.

Secțiunea B (vezi fig. 2 și 5) a fost trasată la capătul de vest al secțiunii A, perpendicular pe latura de sud a castrului, măsurînd 55 m lungime și 1,20 m lățime. Pe latura de sud s-au constatat aceleași elemente de fortificație ca și pe latura de est cu deosebire că aici zidul a fost scos în întregime împreună cu baza lui, nemărinînd decît slabe urme de mortar. Existența zidului se poate azi doar deduce după șanțul în care a fost zidit și care se vede limpede în profil.

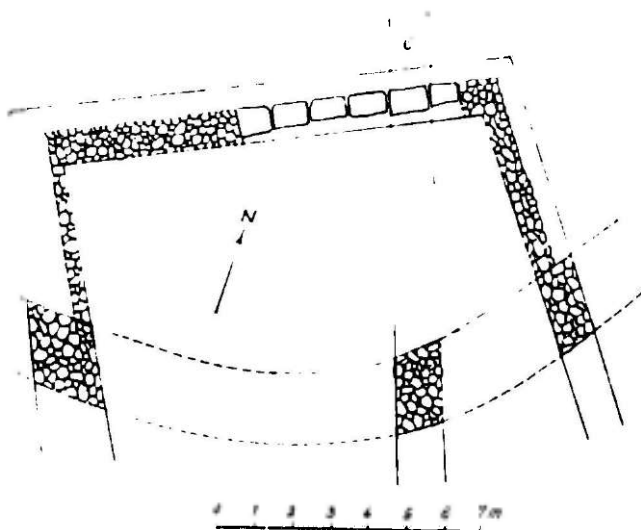

Fig. 8. Planul bastionului.

Secțiunea C (vezi fig. 2 și 6), lungă de 52 m și lăță de 1,20 m, a fost trasată pentru a găsi colțul castrului și bastionul de colț. Ea formează un unghi ascuțit cu secțiunea A. Urmind traseul secțiunii și plecând de la intersecția ei cu A, la 6 m întilnim o groapă în formă de sac, măsurind circa 2 m lățime la gură și 2,50 m adâncime, în care s-au găsit blocuri de calcar și fragmente de țigle. Ea pare să fie

ulterioară castrului pentru că stratul de dărîmături de deasupra ei este întrerupt. Înaintind spre capătul de sud al secțiunii, deci spre bastion, stratul de dărîmături este abundent, ajungînd uneori chiar pînă la suprafața actuală a terenului. S-a dat peste zidul dinspre interior al bastionului și apoi peste cel exterior, care este însuși zidul de incintă. Aici zidul de incintă se păstrează mai bine ca oriunde dar și de data aceasta este vorba numai de temelia lui. El măsoară 2 m lățime și 1,50 m înălțime. Pe latura interioară a zidului de incintă, deci în interiorul bastionului este o groapă umplută cu dărîmături și făcută de cei care au demolat zidul. Aceiași oameni au distrus și berma din exteriorul zidului. Șanțul de apărare se vede și aici foarte bine și are la fund pietre căzute de sus, mortar și fragmente de țigle.

Bastionul de colț (colțul de sud-est al castrului) n-a putut fi degajat în întregime, însă i-a

fost urmărit conturul exterior (vezi fig. 7—8). Bastionul a fost înscris în curbura zidului de incintă și de aceea are o formă neregulată. Latura lungă a turnului, cea de nord, măsoară 12,5 m, cea de est 4,50 m, iar cea de vest 4 m, toate avînd 1,10 m lățime. Latura de sud este formată din curbura zidului de incintă. Temelia celor două laturi scurte se țese cu temelia zidului de incintă ceea ce dovedește contemporaneitatea lor. Nici bastionul n-a scăpat operei de distrugere a castrului care se dovedește a fi fost sistematică. Zidurile turnului au fost și ele demolate, păstrîndu-se doar cîteva blocuri pe latura de nord. În schimb temeliile au rămas neatinse. Urmează ca în campaniile viitoare să se degajeze complet interiorul turnului.

În cele 3 secțiuni făcute, precum și la lucrările de dezvelire a bastionului de colț, au fost descoperite foarte numeroase fragmente de țigle cu stampilă sau chiar țigle și olane întregi. Stampilele aparțin, toate, legiunii a V-a Macedonica în grafia obișnuită L (egio) V M (acedonica), sau Leg(io) V M (acedonica) cu diferite variante de scriere. La acest tip obișnuit de stampilă se adaugă unele,

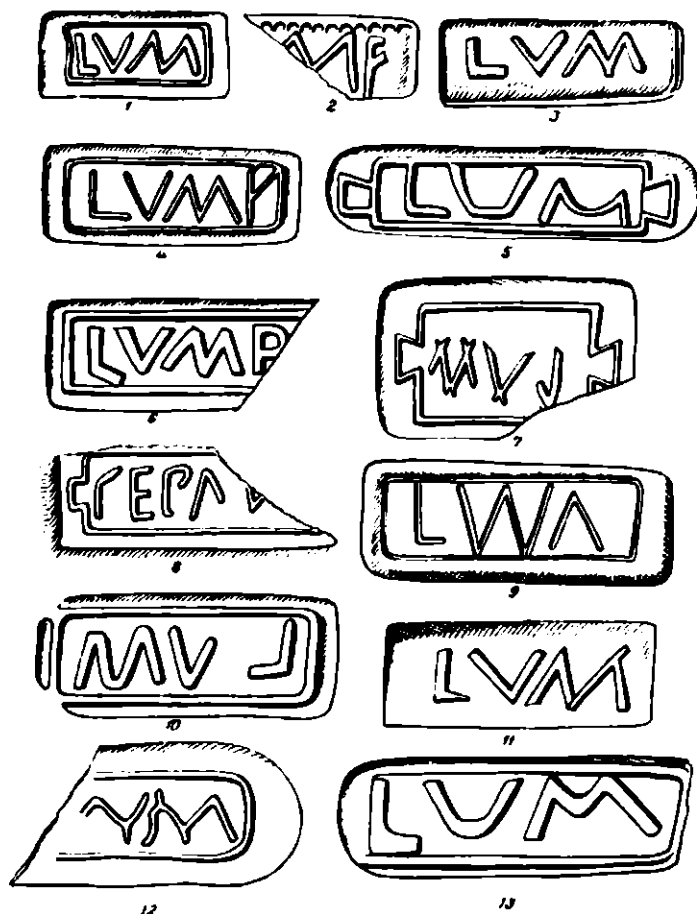

Fig. 9. — Stampile de pe țigle și olane.

destul de puține, care înscriu epitetul de P(ia) al legiunii (vezi fig. 9)¹. Au mai fost descoperite apoi patru monede și anume:

Dupondius de bronz al împăratului Traian.

Av. [IMP CAES NERVAE TRAIA]NO AVG GER DAC[PM TR P COS V PP]

Rv. [S P Q R OPTIMO PRINCIPI] în exergă [S] C. (Cf. Strack, V/362)

Un denar de argint de la Alexandru Sever emis în anul 223.

Av. IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG. Bustul împăratului laureat spre dr.

Rv. P M TR P-II- COS P P. Marte în picioare spre st. ținând o ramură de măslin și o lance cu vârful în jos (cf. Coh². IV, 425, nr. 231).

O monedă de bronz a împăratului Gordian III emisă în 239. Av. IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Bustul laureat al împăratului spre dr.

Rv. P M TR P II COS P P. Gordian în picioare spre stînga sacrificînd pe un tripied și ținînd un sceptru. În cîmp S—C (cf. Coh². V, 42, 209).

O monedă de bronz cu numele împărătesei Marcia Otacilia Severa soția lui Filip Arabul emisă în 246 în provincia Dacia (An. I)².

Av. MARCIA OTACILIA SEVERA AVG. Bustul împărătesei spre dreapta.

Rv. PRO-VINC II/ A DACIA în exergă An. I. Dacia în picioare spre stînga, ține în mina dreaptă sabia curbă cu stînga, ține un stindard pe care este scris XIII, iar în fața ei înfîpt în pămînt un alt stindard pe care scrie V; la dreapta ei un vultur cu cununa în cioc iar spre stînga un leu.

Printre obiectele mărunte menționăm două fibule de bronz (fig. 10) una în formă de disc și a doua cu piciorul întors pe dedesubt. (Fibel mit umgeschlagenen Fuss)³ descoperită în secțiunea A.

Materialul ceramic este cel obișnuit în așezările civile sau militare romane din Dacia în secolele II—III, fără să prezinte nici o formă sau ornamentare deosebită.

Săpăturile noastre din anul 1958 au avut, după cum reiese din cele arătate, mai mult un caracter de sondaj preliminar și de cercetare a unei porțiuni a castrului. Continuarea lucrărilor în castru și extinderea lor în alte puncte ale anticului oraș Potaissa se impun cu necesitate.

I. H. CRIȘAN

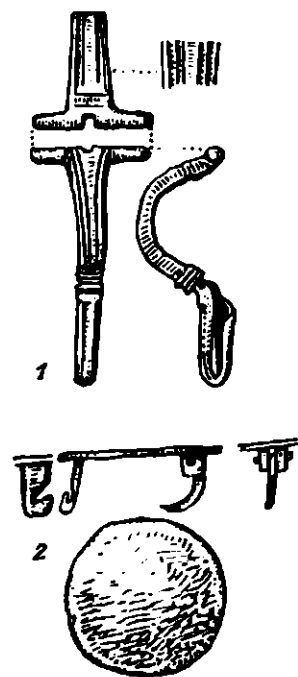

Fig. 10. — Două fibule de bronz descoperite în secțiunea A.

¹ Pentru stampilele de pe cărămizi sau țigle descoperite anterior la Turda vezi J. Szilágyi, op. cit., pl. I—III.

² B. Pinck, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, Berlin, 1898, Band I, *Dacien und Moesien*, p. 12, nr. 18.

³ Cf. E. Pátek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, in *DissPann.*, ser. II, 19, p. 137, pl. XXVI.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ТУРДЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Систематические раскопки на территории античного города Потаиссы (нынешней Турды) впервые были начаты в 1958 г. Исследования охватили «Дялул Четэций» — господствующий к юго-западу от города мыс, где находится *castrum* V Македонского легиона. Топографически снятый план *castrum*-а позволил определить его размеры: южная сторона — 562 м, северная — 575 м, восточная и западная стороны — 410 м, общая площадь 229 389,7 м².

Произведено два разреза: один — с восточной и другой — с южной стороны *castrum*-а, а также третий перпендикулярный разрез в юго-восточном углу. Обнаружены элементы укреплений, типичные для *castrum*-а легионов. Оборонительный ров имеет 12 м в ширину и 2,30—2,50 м в глубину; ширина *бермы* приблизительно 2 м, в настоящее время большая часть ее разрушена; крепостная стена построена из известняковых глыб по образцу *opus quadratum* с фундаментом шириной в 2 м из кусков известняка в речного камня, скрепленных раствором. В течение предшествующих веков стена была почти полностью разрушена. Насыпь из утрамбованного чернозема была скрыта в ходе земледельческих работ; сохранилось лишь ее основание, шириной в 5—6 м и высотой в 1,50—1,75 м. Очень хорошо сохранилась *via sagularis*.

Наряду с тремя разрезами была начата раскопка бастиона в юго-восточном углу *castrum*-а; форма его неправильна, он вдается в изгиб крепостной стены.

Среди находок упоминаются куски черепицы с клеймом легиона, четыре монеты и две фибулы.

Исследования будут продолжены в ходе дальнейших раскопок.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Общий вид плато, на котором находится *castrum* V Македонского легиона.
- Рис. 2. — План *castrum*-а.
- Рис. 3. — Разрез А с восточной стороны *castrum*-а.
- Рис. 4. — Профиль разреза А.
- Рис. 5. — Профиль разреза В с южной стороны.
- Рис. 6. — Профиль разреза С.
- Рис. 7. — Бастион в юго-восточном углу *castrum*-а.
- Рис. 8. — План бастиона.
- Рис. 9. — Клейма на прямой и полукруглой черепице.
- Рис. 10. — Две бронзовые фибулы, найденные в разрезе А.

LE CHANTIER ARCHÉOLOGIQUE DE TURDA

RÉSUMÉ

Les fouilles systématiques sur le territoire de l'antique ville de Potaissa — aujourd'hui Turda — ont commencé, pour la première fois, en 1958. Les recherches ont porté sur la colline dite « Dealul Cetății », promontoire dominant situé au Sud-Est de la ville, où se trouvait le camp romain de la légion V Macedonica. Le lever topographique du plan de ce camp a livré les dimensions suivantes: côté sud, 562 m; côté nord, 575 m; côtés est et ouest, 410 m; soit une superficie de 229 389,7 m².

On y a pratiqué une section sur le côté est, une autre sur le côté sud du camp et une troisième, perpendiculaire à l'angle sud-est; on a pu ainsi constater la présence d'éléments de fortification typiques pour les camps dressés par les légions. Le fossé de défense a généralement une ouverture de 12 m et 2,30 à 2,50 m de profondeur; la *berme*, qui avait jadis une largeur d'environ 2 m, est détruite en grande partie; le mur d'enceinte du camp était fait de blocs de calcaire — selon le procédé dénommé *opus quadratum* —, avec des fondations de 2 m de largeur, consistant en blocs de pierre calcaire et de pierres de rivière pris avec du mortier. Ce mur a été presque entièrement démoli au cours des siècles passés. L'*agger*, formé de terre noire bien tassée, a été nivelé par les travaux agricoles. Il n'en subsiste aujourd'hui que la base, qui mesure 5—6 m de largeur sur 1,50—1,75 m de hauteur. La *via sagularis* est très bien conservée.

Outre les trois sections mentionnées, on y a commencé à dégager le bastion situé à l'angle sud-est du camp; sa forme est irrégulière et il s'inscrit dans la courbure du mur d'enceinte.

Parmi les découvertes, l'article mentionne des tuiles à l'estampille de la légion, quatre pièces de monnaie et deux fibules.

Les recherches continueront lors des prochaines campagnes de fouilles.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Vue générale du plateau sur lequel se trouve le camp romain de la légion V Macedonica.
- Fig. 2. — Plan du camp romain.
- Fig. 3. — Section A du côté oriental du camp.
- Fig. 4. — Profil de la section A.
- Fig. 5. — Profil de la section B (côté méridional du camp).
- Fig. 6. — Profil de la section C.
- Fig. 7. — Bastion à l'angle sud-est du camp.
- Fig. 8. — Plan du bastion de l'angle sud-est du camp.
- Fig. 9. — Estampilles de tuiles et de tuyaux.
- Fig. 10. — Deux fibules en bronze, découvertes dans la section A.

—————